

κατάσταση του πολιτισμικού κεφαλαίου, ως έξη, είναι δύσκολο να παρουσιαστεί στην αντικειμενοποιημένη κατάσταση του πολιτισμικού κεφαλαίου, ως δράση.

Απ' όσα αναφέρθηκαν, δίνεται μια απαισιόδοξη αίσθηση: ότι ένας μαθητής είναι καταδικασμένος από το πολιτισμικό κεφάλαιο το οποίο φέρει μαζί του, «έχει κληρονομήσει» ακριβέστερα. Η πολυπλοκότητα της διαδικασίας ενσωμάτωσης του πολιτισμικού κεφαλαίου δίνει κι ένα αισιόδοξο μήνυμα: Από τη στιγμή που ένας μαθητής επιλέγει σε μια χρονική στιγμή «να διαβάσει», σημαίνει ότι υπάρχουν αυτές οι δομές μέσα του, πάνω στην οποίες βασίζεται η σκέψη του, έστω, να διαβάσει. Δεν μπορεί η σκέψη να καθίσει να διαβάσει, να ήρθε δηλαδή από το πουθενά¹⁰⁵. Υπάρχουν μαθητές οι οποίοι δεν εμφανίζουν ποτέ την προτίμηση για διάβασμα. Μεταξύ των μαθητών που έχουν χαμηλή επίδοση, υπάρχουν εκείνοι οι οποίοι εκφράζουν την επιθυμία να διαβάσουν κι εκείνοι οι οποίοι φαίνεται «να το έχουν πάρει απόφαση», ότι δεν πρόκειται να προσπαθήσουν να διαβάσουν. Επομένως η εμφάνιση της προτίμησης για «λίγο διάβασμα» ανταποκρίνεται σε κάποιες δομές.

Εντάξει, άμα δείξω αρκετό ενδιαφέρον, αυτά τα δύο χρόνια μπορώ... αλλά δεν ξέρω αν θα δείξω. [...] ναι, πιστεύω... όχι φέτος πιστεύω ότι θα διαβάζω [...] Επειδή πέρσι.. πέρασα με το ζόρι και δεν ήθελα... δηλ., ζορίστηκα πολύ να περάσω.. πάρα πού ζορίστηκα.. δεν μ' άρεσε έτσι, τελευταία στιγμή.. δηλ. μετά το Πάσχα που ήταν έτσι τρεις βδομάδες.. μέχρι τότε δεν είχα καταλάβει ότι.. κινδυνεύω να πέσω.. Μετά το συνειδητοποίησα. Λέω «Που πάω τώρα.. μπορεί να πέσω.. να χάσω το καλοκαίρι» το 'να τ' άλλο.. Ενώ το χειμώνα έλεγα «Στ' αρχίδια μου εντάξει, θα τα βολέψω». Μετά το Πάσχα λέω «Τι γίνεται τώρα.. πρέπει να ζοριστώ». Δηλ. ενώ έκανα χαβαλέ, κοίταξα μετά.. τον εαυτό μου και λέω πρέπει κάτι να κάνω.. και γι αυτό διάβαζα.

Από τις αναφορές των μαθητών φαίνεται ότι η εργασία των γονιών λειτουργεί καθοριστικά στις επιλογές τους. Οι επαγγελματικοί προσανατολισμοί των μαθητών έχουν άμεση σχέση, κατά πρώτο λόγο, με το οικογενειακό περιβάλλον και ειδικότερα με την οικογένεια, και κατά δεύτερο λόγο με το ευρύτερο κοινωνικό περιβάλλον. Όταν οι γονείς ασκούν επαγγέλματα τα οποία δεν προϋποθέτουν σχολική εκπαίδευση, οι μαθητές εμφανίζουν δύο επιλογές: (α) Οι επιλογές να είναι προσανατολισμένες σε επαγγέλματα τα οποία δεν προϋποθέτουν κάποιες σπουδές, ενταγμένες στο πολιτισμικό περιβάλλον τους. (β) Οι επιλογές να είναι προσανατολισμένες σε επαγγέλματα τα οποία προϋποθέτουν κάποιες σπουδές. Στη δεύτερη περίπτωση,

¹⁰⁵ Ένας μαθητής για παράδειγμα που βγάζει «κούτσα-κούτσα» το γυμνάσιο, όταν αποφασίζει να διαβάσει λίγο, για να πάρει το απολυτήριο, αυτή δεν είναι μια τυχαία απόφαση. Είναι αποτέλεσμα ερεθισμάτων που δέχτηκε ο μαθητής στη διάρκεια του σχολείου. Γιατί υπάρχουν μαθητές οι οποίοι βγάζουν το Γυμνάσιο και εγκαταλείπουν το σχολείο: σ' αυτούς τους μαθητές δεν υπήρξαν τα ερεθίσματα ώστε να αποφασίσουν να βγάλουν το λύκειο και να πάρουν το απολυτήριο.

λειτουργούν πρότυπα-αναπαραστάσεις του ευρύτερου κοινωνικού περιβάλλοντος, με τα οποία, τόσο τα παιδιά όσο και οι γονείς τους, έρχονται σε επαφή κι γι αυτό αποτελούν ερεθίσματα. Τέτοια επαγγέλματα είναι του εκπαιδευτικού, του γιατρού, του στρατιωτικού, του αστυνομικού, όσα σχετίζονται με τα μέσα μαζικής ενημέρωσης και τη γύμναση του σώματος.

Το επάγγελμα του εκπαιδευτικού αποτελεί μέρος των προτιμήσεων των μαθητών οι οποίοι προέρχονται από περιβάλλοντα φτωχά σε επαγγελματικά πρότυπα. Είναι το επάγγελμα με το οποίο έρχονται σε άμεση επαφή οι μαθητές από μικρή ηλικία και απαιτεί σπουδές για την άσκησή του. Το γεγονός ότι το επάγγελμα του εκπαιδευτικού έχει κορεστεί και ειδικότερα με το σύστημα της επετηρίδας έχει «κλείσει», οι μαθητές έχουν στρέψει την προσοχή τους σε άλλα επαγγέλματα. Παρά το γεγονός ότι όλοι σχεδόν οι μαθητές στις συνεντεύξεις τους επισημαίνουν το αδιέξοδο του εκπαιδευτικού επαγγέλματος, αυτό εξακολουθεί να αποτελεί προτίμηση αρκετών μαθητών.

Το κλασικό να γίνω καθηγητής.. να γίνω δάσκαλος, όπως και τα περισσότερα παιδιά.. Θυμάμαι τότε στο δημοτικό.. είχαμε.. λέγαμε να γίνουμε δάσκαλος και τίποτα άλλο..

Υπάρχουν πολλοί με πτυχία οι οποίοι δεν βρίσκουν δουλειά.. (..) Ας πούμε να.. καθηγητής ας πούμε.. ε, υπάρχουνε καθηγητές.. που έχουνε πάρει πτυχίο και διορίζονται μετά από πολλά χρόνια.. διορίζονται.. Δουλεύουνε γκαρσόνια.. δουλεύουνε εδώ, δουλεύουνε εκεί.. δε..

Περνάνε πάρα πολλά χρόνια για ν' ασχοληθείς μ' αυτό που θα ήθελες ν' ασχοληθείς.. Ε.. αναγκάζεσαι να βρεις μια δουλειά.. άσχετη με τα ενδιαφέροντά σου... μόνο και μόνο για να βγάλεις χρήματα.

Οι περισσότεροι μαθητές στρέφονται σε άλλα επαγγέλματα με τα οποία έρχονται σε επαφή. Η «εισβολή» της τηλεόρασης στην καθημερινή ζωή άνοιξε επαγγελματικούς δρόμους για τους μαθητές που προέρχονται από «φτωχά» περιβάλλοντα σε επαγγελματικά πρότυπα. Πολλά ιδιωτικά ΙΕΚ¹⁰⁶ απονέμουν διπλώματα τα οποία σχετίζονται με τα ΜΜΕ, την Πληροφορική και την Οικονομία. Στο Ρέθυμνο, επειδή είναι κατεχοχήν τουριστική περιοχή, πολλοί μαθητές επιλέγουν να ακολουθήσουν οικονομικές σπουδές.

¹⁰⁶ Πολλοί μαθητές στοχεύουν να πάρουν το απολυτήριο του λυκείου, για να μπορέσουν να συνεχίσουν τις σπουδές τους σε κάποιο ΙΕΚ. «... Εγώ προσωπικά επέλεξα τη δ' δέσμη γιατί... ήθελα μόνο και μόνο, είναι η πιο εύκολη δέσμη απ' όλες και ήθελα μόνο και μόνο να βγάλω... το Λύκειο, να πάρω το χαρτί, που να πάω σε μια ιδιωτική σχολή».

Ότι έχει σχέση με την τηλεόραση.. ε, γραφιστική.. ε.. ότι έχει σχέση με οικονομικά.. ε.. γιατροί.. κοινωνιολόγοι.. ε, οικονομολόγοι.. τέτοια..

Το επάγγελμα των δασκάλων και των καθηγητών έχει.. εξασθενίσει.. στις επιλογές των παιδιών. Ε.. το επάγγελμα.. βασικά να ακολουθήσουν ψυχολογία.. ε.. γραφιστική.. ε.. στρατιωτικές σχολές.. αστυνομία και τέτοια.. πιστεύω ότι έχουν περισσότερη πέραση..

Με το επάγγελμα του γιατρού οι μαθητές έρχονται σε επαφή από πολύ μικρή ηλικία. Γι αυτό το συναντά κανείς στο σύστημα των προτιμήσεων όλων των μαθητών, ανεξάρτητα από το περιβάλλον τους. Επειδή όμως απαιτεί διάβασμα¹⁰⁷ και πολυετείς σπουδές οι μαθητές αποθαρρύνονται να το επιλέξουν.

Θα ήθελα σε κάποιο παραϊατρικό κλάδο, γιατί όπως ξέρουμε η ιατρική είναι κάπως ακατόρθωτη για να μπεις...

Είναι ξεκάθαρη η προτίμηση των μαθητών οι οποίοι επιδιώκουν μια θέση στο δημόσιο τομέα, προς τις στρατιωτικές σχολές. Και το επάγγελμα του στρατιωτικού το επιλέγουν μαθητές προερχόμενοι από κοινωνικά στρώματα φτωχά σε επαγγελματικά πρότυπα. Αυτό συμβαίνει επειδή το επάγγελμα του στρατιωτικού έχει σίγουρη επαγγελματική εξασφάλιση. Το ίδιο συμβαίνει και με το επάγγελμα των αστυνομικού.

Οι μαθητές.. οι περισσότεροι προτιμούν ξέρω γω επαγγέλματα.. καθηγητές.. ξέρω γω γιατρός.. σταθερά επαγγέλματα ξέρω γω που θα 'σαι σίγουρος.. θα έχεις μια θέση σίγουρη.. και λεφτά σίγουρα.. [...] Τώρα οι περισσότεροι δηλώνουν στρατιωτικές σχολές.. επειδή.. Εγώ προσωπικά ξέρω γω.. εγώ δήλωσα γιατί.. εε.. επειδή έχει χα.. καταρχήν δήλωσα αστυνομικές σχολές επειδή είναι χαμηλά τα μόρια και στρατιωτικές...

(Οι στρατιωτικές σχολές) Είναι.. δεν είναι μόνο οι βάσεις.. είναι και το ότι μετά.. μπορείς να αποκατασταθείς επαγγελματικά πιο εύκολα.. Άλλο να έχεις τελειώσει... τη φιλολογία που θα διοριστώ.. πόσο 60 χρονών.. είναι κι αυτό.

Το επάγγελμα του στρατιωτικού φαίνεται ότι έρχεται να αντικαταστήσει το επάγγελμα του εκπαιδευτικού στις προτιμήσεις των μαθητών, οι οποίοι επιδιώκουν μια σίγουρη εργασία. Αυτή η προτίμηση, για μόνιμη θέση στο δημόσιο, η οποία

¹⁰⁷ Χρειάζεται τόσο πολύ διάβασμα για να πετύχει κάποιος ιατρική, που ξεπερνάει τις αναπαραστάσεις των μαθητών για διάβασμα.

παρατηρείται στους μαθητές με χαμηλή επίδοση¹⁰⁸ και με πολιτισμικό κεφάλαιο φτωχό σε επαγγελματικά πρότυπα, έχει αποτελέσει αντικείμενο ανάλυσης από τους Έλληνες κοινωνιολόγους της εκπαίδευσης. Στην Ελλάδα οι γονείς που προέρχονται από χαμηλά κοινωνικά στρώματα εκφράζουν την προτίμηση να σπουδάσουν τα παιδιά τους. Αυτό ακούγεται κάπως παράδοξα, όταν οι υπόλοιπες έρευνες παγκοσμίως, αποδεικνύουν ότι οι προσδοκίες είναι ανάλογες της κοινωνικής προέλευσης του μαθητή: Οι μαθητές που προέρχονται από τα υψηλά κοινωνικά στρώματα, έχουν υψηλά κίνητρα και προσδοκίες. Αντίθετα στην Ελλάδα, οι έρευνες υποστηρίζουν ότι «τα Ελληνόπουλα, γενικά, διακρίνονται από προσανατολισμούς διαφορετικούς απ' ότι τα παιδιά» άλλων χωρών. «Από σχετική έρευνα του Η. Mandras σε χωριά της Ηπείρου και της Μ. Λάσκου-Νασιάκου σε χωριά του νομού Ευρυτανίας (...) προκύπτει η ισχυρή επιθυμία των γονέων να σπουδάσουν τα παιδιά τους και να βελτιώσουν τη θέση τους»¹⁰⁹.

4.1.4 Το κίνητρο των λαϊκών στρωμάτων για σπουδές και ο ρόλος του κράτους

Στο πολιτισμικό κεφάλαιο των ελληνικών οικογενειών όλων των κοινωνικών στρωμάτων, σε αντίθεση με τις άλλες χώρες του κόσμου, υπάρχει η προτίμηση για σπουδές. Η «γενικευμένη πρακτική οικογενειακής εκπαιδευτικής επένδυσης» είναι ένα φαινόμενο το οποίο εμφανίστηκε εξαιτίας της σημασίας που δόθηκε στο δημοσιοϋπαλλικό τομέα απασχόλησης¹¹⁰. Η «μορφωσιολατρεία», που στην πραγματικότητα πρόκειται για «μορφωσιομανία», στην καθημερινή πρακτική για τους Έλληνες των φτωχών κοινωνικών στρωμάτων μετατρέπεται σε μια σίγουρη εργασία με ικανοποιητικές αποδοχές για τις απαιτήσεις τους¹¹¹.

Μπαίνεις στο ναυτικό παίρνεις το μισθό σου,, καθημερινώς, είτε βρέχει, είτε χιονίζει.. είτε πας στην δουλειά, είτε δεν πας στη δουλειά. Παίρνεις το μισθό σου.. και περνάς μια ωραία ζωή... έχεις τα πάντα και τελειώσεις.

¹⁰⁸ Αυτό το δηλώνουν οι ίδιοι οι μαθητές, ειδικά για τις αστυνομικές σχολές, ότι απαιτούν λίγα μόρια.

¹⁰⁹ Βλ. Πυργιωτάκης, Ι. (1992). όπ. π, σσ.132-133.

¹¹⁰ Βλ. Τσουκαλάς, Κ. (1987). *Κράτος, κοινωνία εργασία*. Αθήνα: Θεμέλιο, σ.270.

¹¹¹ Για του γόνους εργατικών οικογενειακών, οι ειδικές συνθήκες κοινωνικοποίησής τους συγκροτούν το σημαντικότερο παράγοντα, ο οποίος επιβάλλει τη γενικευμένη εσωτερίκευση της πειθαρχίας σε συνάρτηση με μια εξίσου γενικευμένη ταξικά μοιρολατρία Η εκπαίδευση αποτελεί μια ελπίδα φυγής από την ανασφάλεια του μεροκάματου. Ο δημόσιος τομέας εξασφάλιζε σταθερές μηνιαίες αποδοχές ικανοποιητικές για το νέο που προερχόταν από τα «κατώτερα» κοινωνικά στρώματα.

Το 1/3 των πτυχιούχων των ΑΕΙ, δηλ. των «μη κρατικο-προσανατολισμένων» σχολών, είναι οι ανεξάρτητοι επαγγελματίες ή επιχειρηματίες, οι οποίοι θα καταλάβουν τις ανώτατες κοινωνικές θέσεις, ακόμα και στο δημόσιο τομέα, και θα συγκροτήσουν αργότερα την επαγγελματική και επιστημονική «ελίτ» της χώρας. Τα υπόλοιπα 2/3 των πτυχιούχων των ΑΕΙ, δηλ. των «κρατικο-προσανατολισμένων» σχολών, προσανατολίζονται και καταλήγουν να απορροφώνται από το δημόσιο και τις «παραφυάδες» του. Η «κρατικο-προσανατολισμένη» εκπαίδευση, ιδιαίτερα μετά την πρώτη μεταπολεμική περίοδο, επειδή είναι υποβαθμισμένη, στρέφει τους γόνους των πλούσιων οικογενειών σε ελεύθερα επαγγέλματα. Αντίθετα για τους νέους, που προέρχονται από «κατώτερες» κοινωνικές κατηγορίες, το «κρατικο-προσανατολισμένο» δίκτυο των σχολών λειτουργούσε ως μηχανισμός κοινωνικής εξέλιξης και οικονομικής εξασφάλισής τους. Η χρησιμοποίηση της λέξης «αποκατάσταση», τόσο για το γάμο όσο και για την άσκηση ενός δημόσιου επαγγέλματος, δείχνει τις βλέψεις της ελληνικής οικογένειας, η οποία αδιαφορεί για την παιδεία και ζητά εκπαίδευση, δηλ. κοινωνική ανέλιξη και επαγγελματική εξασφάλιση. Όπως παραδοσιακός γάμος για τη γυναίκα αλλά και για τον άντρα αποτελούσε μια εξασφάλιση, πολλές φορές και οικονομική, έτσι και η εργασία στο δημόσιο τομέα με εργοδότη το κράτος αποτελούσε εξασφάλιση ισόβια. Μάλιστα αν τύχαινε ο γαμπρός ή η νύφη να εργάζεται στο δημόσιο τότε η εξασφάλιση ήταν διπλή!

Η ίδια χρησιμοποίηση της λέξης «αποκατάσταση», τόσο για το γάμο όσο και για το εξασφαλιστικό επάγγελμα, είναι ενδεικτική μιας αναπομπής σε ένα φανταστικό κοινωνικό «αλλού», το οποίο κρυσταλλώνεται σε ένα σύνδρομο γενικευμένης εκπαιδευτικής ζήτησης -κυρίως σε ό,τι αφορά την πρόσβαση στα Πανεπιστήμια, που προσιωνίζεται τη δημόσια απασχόληση- και συνοψίζει τις ατομοκεντρικές οικογενειακές ανελικτικές βλέψεις ενός κατακερματισμένου και εξατομικευμένου κοινωνικού σώματος, που αδιαφορεί για την Παιδεία και ζητά Εκπαίδευση, δηλαδή ανέλιξη και κυρίως εξασφάλιση. Η «αποκαταστατική» προσδοκία εκφράζεται έτσι ως μια ελπίδα μόνιμης απαλλαγής από το άγχος της αβεβαιότητας. Και ακριβώς όπως ο παραδοσιακός γάμος, έτσι και η δημόσια απασχόληση είναι ισόβια και συμβολικά επιβεβαιωτικός κοινωνικός αυτοσκοπός.

Κ. Τσουκαλάς, 1987 : σ. 269-270

[Οι γονείς]θέλουνε.. να βρω μια δουλειά που να... να πάρω κάποιο δίπλωμα να.. αποκατασταθώ, ώστε να έχω μια δουλειά..

Την έντονη επιθυμία για την κατάληψη μια θέσης στο δημόσιο η οποία σήμαινε σίγουρη αποκατάσταση ό,τι και να γίνει, εκφράζει με πληρότητα η παροιμία:

«Βρέχει, χιονίζει η караβάνα γεμίζει». Η προτίμηση των οικογενειών να σπουδάσουν τα παιδιά καλλιεργήθηκε από το ίδιο το κράτος ως μέσο ελέγχου των πολιτών. Ο διορισμός ενός ατόμου σε μια δημόσια υπηρεσία με κριτήρια πολιτικά σήμαινε για την κοινωνική ομάδα η οποία βρισκόταν στην εξουσία, την αποδοχή της όχι μόνο από το άτομο που βολευόταν αλλά και από τους συγγενείς του. Η αποδοχή της εξουσίας από τους εξουσιαζόμενους, στην Ελλάδα κατά το 19^ο, στηρίχτηκε στις διαπροσωπικές σχέσεις μεταξύ των κυρίαρχων και των κυριαρχούμενων. Οι διαπροσωπικές σχέσεις ήταν σχέσεις πελατείας : «Με ψηφίζεις - σε διορίζω στο δημόσιο, με διόρισες στο δημόσιο σε ψηφίζω». Ο πολίτης μέσω της ψήφου εξασφαλίζει μια θέση στο δημόσιο και η κυβέρνηση μέσω του διορισμών εξασφαλίζει ψήφους και την επιδοκιμασία.

Εμένα ο πατέρας μου λέει ότι.. χρειάζεται, το απολυτήριο είναι καλό.. γιατί.. τώρα υπάρχει πολλή ανεργία και.. οι περισσότεροι ζητούνε.. απολυτήριο ας πούμε... κι ακόμα αν έχεις βγάλει το λύκειο.. Μπορείς να 'χεις κάποιο βύσμα.. και να σεβάλουν ας πούμε στο... δημόσιο.. Να μπορείς να ζήσεις ας πούμε.. Χωρίς το χαρτί είναι δύσκολο...

Στην Ελλάδα, σε αντίθεση με τις άλλες ευρωπαϊκές χώρες, η κοινωνική συναίνεση, δηλ. η κοινωνική αποδοχή της κρατικής επιβολής λειτούργησε σ' ένα πλαίσιο εξωθεσμικό, όπως είναι οι πελατειακές σχέσεις. Οι πελατειακές σχέσεις αποτέλεσαν την κατεξοχήν καθεστωτική λειτουργία του πολιτικού συστήματος, αφού αποτελούσαν τον κύριο μηχανισμό αναπαραγωγής της κοινωνικής συναίνεσης και επομένως, της αναπαραγωγής και της σταθερότητας των κοινωνικών σχέσεων¹¹². Αν και μετά το μεσοπόλεμο οι πελατειακές σχέσεις δεν εξασφάλιζαν την κοινωνική συναίνεση¹¹³, το κράτος παρέμεινε ο κυριότερος μηχανισμός απορρόφησης πτυχιούχων. Για παράδειγμα την περίοδο 1964-1965 από τα 6.337 πτυχία που απονεμήθηκαν, 3.000-3.500 πτυχιούχοι, δηλ. πάνω από το 50%, απασχολήθηκαν άμεσα ή έμμεσα στο δημόσιο τομέα. Μάλιστα 1280 περίπου νέοι πτυχιούχοι οι οποίοι απασχολήθηκαν στο δημόσιο τομέα τελείωσαν, αποφοίτησαν από σχολές όπως Πάντειος, Ανωτάτη Εμπορική, Βιομηχανικές Σχολές που βασική τους επιδίωξη είναι η επάνδρωση διοικητικών μηχανισμών (Κ. Τσουκαλάς, 1987). Σ' αυτές τις σχολές εμφανίζουν μαζική παρουσία φοιτητές με αγροτική προέλευση σε ποσοστό 25% περίπου, όταν το ποσοστό εκπροσώπησης τους γενικά σε όλες τις σχολές είναι 19%.

¹¹² Χαράλαμπος, Δ. (1989). *Πελατειακές σχέσεις και λαϊκισμός. Η εξωθεσμική συναίνεση στο ελληνικό πολιτικό σύστημα* (β' έκδ.). Αθήνα: Εξάντας.

¹¹³ Η κοινωνική συναίνεση μετά το μεσοπόλεμο στηρίχτηκε στο φόβο που προκαλούσαν τα στρατιωτικά καθεστώτα και την αντικομμουνιστική προπαγάνδα.

Είναι προφανές ότι τα παιδιά των αγροτών επιδιώκουν να πάρουν ένα πτυχίο το οποίο θα αποτελέσει το εισιτήριο για να εργαστούν στο δημόσιο. Πράγματι το 80% των απόφοιτων αυτών των σχολών, την περίοδο 1964-65, απορροφώνται στο δημόσιο τομέα.

Οι φοιτητές που είναι παιδιά αγροτών και εκπροσωπούνται με 19% στο σύνολο των πανεπιστημίων της χώρας, εμφανίζουν μαζική παρουσία σε ορισμένες σχολές ενώ αντίθετα εκπροσωπούνται με πολύ μικρά ποσοστά σε άλλες. Οι φοιτητές με αγροτική προέλευση είναι 39,5% στη Θεολογική, 30,5% στην Πάντειο, 22,3% στην Αν. Βιομηχανική, 22,4% στην Αν. γεωπονική, 20,7% στην Αν. Εμπορική. Στη Φιλοσοφική ωστόσο οι φοιτητές με αγροτική προέλευση 12,6%, στη Φυσικομαθηματική είναι 13%, στη Νομική είναι 16,3%. Ακόμα λιγότεροι είναι στην Ιατρική: 10%, στις Καλές Τέχνες : 8%, στο Πολυτεχνείο : 9,8% και στην Αρχιτεκτονική του ΕΜΠ : 4%.

Φραγκουδάκη Α. (1985: 191-193)¹¹⁴

Για να καταλάβει κάποιος μια θέση στο δημόσιο, σήμερα, πρέπει να είναι τουλάχιστον απόφοιτος του Λυκείου. Αυτό ίσχυε και για την εισαγωγή στις Στρατιωτικές Σχολές: ήταν αρκετό το απολυτήριο του Λυκείου και λίγο παλαιότερα του Γυμνασίου, αλλά απαραίτητο κάποιο πολιτικό μέσο. Επομένως κάποιος, χωρίς ιδιαίτερη κούραση, με την εξαγορά της ψήφου του μπορούσε να έχει εξασφαλισμένη εργασία. Ο Γιώργος, είναι ένας από τους μαθητές ο οποίος διαμαρτύρεται για την εισαγωγή στις Αστυνομικές και Στρατιωτικές Σχολές με πανελλήνιες εξετάσεις. Η διαμαρτυρία του Γιώργου μπορεί να κατανοηθεί, αν λάβει κανείς υπόψη ότι ο πατέρας του έγινε αστυνομικός με το απολυτήριο του Δημοτικού : Ο Γιώργος, μέσα από την κοινωνική αναπαράσταση του διορισμού του πατέρα του, θέλει να αναπαράγει μια κατάσταση, των ερεθισμάτων της οποίας ήταν δέκτης. Ο πατέρας του για να γίνει αστυνομικός δε χρειάστηκε να σπουδάσει, γι αυτό και δε λειτούργησε στα μάτια του Γιώργου ως άτομο που για να καταλάβει μια θέση, κάθισε να διαβάσει. Ο πατέρας του κατέχει μια θέση, την οποία για να καταλάβει κάποιος σήμερα, απαιτεί ένα θεσμοποιημένο πολιτισμικό κεφάλαιο : τη λήψη ενός πτυχίου, δηλ. την προτίμηση για διάβασμα (ενσωματωμένο πολιτισμικό κεφάλαιο). Όμως ο πατέρας του Γιώργου, αν και κατέχει τη θέση του αστυνομικού, δεν είναι κάτοχος ενός θεσμοποιημένου πολιτισμικού κεφαλαίου και ούτε χρειάστηκε να καθίσει να διαβάσει, δηλ. στο ενσωματωμένο πολιτισμικό του κεφάλαιο να υπάρχει η προτίμηση για «διάβασμα». Αυτή την αντίφαση, η οποία είναι αποτέλεσμα εξέλιξης των προϋποθέσεων για την κατάληψη μιας θέσης, ο Γιώργος την αναγνωρίζει στον

¹¹⁴ Φραγκουδάκη, Α. (1985). *Κοινωνιολογία της εκπαίδευσης*. Αθήνα: Παπαζήσης.

πατέρα του και διαμαρτύρεται. Στην πραγματικότητα, όμως, διαμαρτύρεται γιατί, ενώ ο πατέρας του χωρίς να έχει ένα άλφα πολιτισμικό κεφάλαιο κατέλαβε μια θέση, ενώ ο ίδιος δεν μπορεί να το κάνει : ο πατέρας του που λειτούργησε ως πρότυπο επαγγελματικό, ως θεσμοποιημένο κεφάλαιο, δεν μπόρεσε να λειτουργήσει και ως αντίστοιχο ενσωματωμένο πολιτισμικό κεφάλαιο ως πρότυπο, ώστε στο σύστημα προτιμήσεών του να υπάρχει η προτίμηση «διαβάζω». Αυτό το γεγονός ως πρότυπο, είναι αντιφατικό, δημιουργεί δυσφορία και επιφέρει αντίδραση.

Όλα έχουν μπει στις πανελλήνιες.. ας πούμε πυροσβεστική και τέτοια.. Δεν ήτανε ποτέ στις πανελλήνιες, μπήκανε τώρα.. ή μετά.. έχουν καταντήσει οι πανελλήνιες.. να δίνεις και όπου να περάσεις (..) καλύτερα θα 'ταν να καταργηθούν τελείως οι πανελλήνιες. Γιατί δεν πιστεύω τώρα ότι για να πας ας πούμε Σχολή Ευελπίδων.. δηλ. στρατιωτικός, γιατί να δώσω πανελλήνιες.. Τι σχέση έχουν τα μαθηματικά με τον αν.. πυροβολάω καλά.. ή αν κάνω.. καλή εξάσκηση. Καλύτερα σβήνει ένας τη φωτιά που έχει.. πτυχία από ένα που δεν 'χει.. (...)

Ο πατέρας μου δούλευε (..) στις οικοδομές και μετά λέει «Δε γίνεται αυτό να περάσω μια ζωή»... και πήγε χωροφυλακή και έγινε τροχονόμος (..) Ε, εντάξει, τότε έμπαινες.. στη χωροφυλακή έτσι, τώρα.. πανελλήνιες, ξεκωλώνεσαι (...) [Ο πατέρας μου] τελείωσε το δημοτικό.

Η επιθυμία των Ελλήνων γονέων να σπουδάσουν τα παιδιά τους φαίνεται στο σύστημα προτιμήσεων των ίδιων των παιδιών τους, όταν εκδηλώνουν την προτίμηση να περάσουν σε οποιαδήποτε σχολή. Πιστεύουν ότι το πτυχίο ισχυροποιεί περισσότερο τη δυνατότητα να βρεις μια εργασία, στο δημόσιο τομέα, με «μέσο». Η παλιά στρατηγική του κράτους-εργοδότη να εξασφαλίσει την κοινωνική συναίνεση μέσα από εξωθεσμικές διαδικασίες, όπως είναι η σύναψη προσωπικών σχέσεων με τους πολίτες, παρά τις αλλαγές που επήλθαν στο πολιτικό σύστημα, άφησε κατάλοιπα. Η προσδοκία για μια θέση στο δημόσιο αποτελεί στόχο τόσο για τους νέους όσο και τους γονείς τους, εργάτες και αγρότες. Ο κάτοχος ενός πτυχίου εξασφαλίζει μια θέση στο δημόσιο¹¹⁵ και ταυτόχρονα απολαμβάνει μεγαλύτερη εκτίμηση από το κοινωνικό περιβάλλον γι' αυτό το «κατόρθωμά» του, που είναι ο σίγουρος μισθός.

Τις περισσότερες φορές που μιλάμε είναι... το μόνο που ακούω είναι: «Να περάσεις στο πανεπιστήμιο.. να πάρεις ένα χαρτί» ξέρω γω, «να εξασφαλίσεις το μέλλον σου». (...) «Να το μελετήσεις καλά το θέμα», ξέρω γω, «Και διάβαζε καλά, να γράψεις, ότι σχολή και να 'ναι αυτή. Γιατί άμα περάσεις σε μια σχολή, το μόνο που μετράει είναι το

¹¹⁵ Αναφέρθηκε λίγο παραπάνω, στην ίδια ενότητα, ότι πτυχιούχοι σε ποσοστό 50% τουλάχιστο, γιατί δε λαμβάνονται υπόψη οι στρατιωτικοί, απορροφούνται από το δημόσιο τομέα.

χαρτί... Ας πούμε να μπεις στο πανεπιστήμιο». Και φυσικά να ακούσει ο κόσμος ότι ο γιος του τάδε ή η κόρη του τάδε πέρασε στο πανεπιστήμιο.

Ο ρόλος του κράτους ως προς την ενσωμάτωση της επιλογής για σπουδές στο πολιτισμικό κεφάλαιο των οικογενειών που ανήκουν στα «κατώτερα» κοινωνικά στρώματα είναι καθοριστικός. Σ' αυτά τα πλαίσια μπορεί να κατανοήσει κανείς αυτήν την παγκόσμια πρωτοτυπία των ελληνικών οικογενειών να θέλουν να σπουδάσουν τα παιδιά τους : Είναι μια προτίμηση, την οποία καλλιέργησε η κυρίαρχη κοινωνική ομάδα για να εξασφαλίσει την κοινωνική αποδοχή από τους κυριαρχούμενους, μέσα από διαδικασίες εξωθεσμικές, όπως είναι οι πελατειακές σχέσεις.

Καταρχήν θα σου πω εγώ κάτι άλλο. Στην Ελλάδα κακά τα ψέματα τώρα, (...) ότι γίνεται.. γίνεται με βύσμα. Δηλ., άμα έχεις το βύσμα σου, είσαι ο καλύτερος. Άμα όμως δεν το 'χεις ή χαμάλης πας ή στα καράβια ή.. στις οικοδομές.. κατάλαβες.. Γιατί τόσοι ψωμολυσάνε.. τόσοι διαβασμένοι και τόσοι.. Εντάξει κάποιο μέρος απ' αυτούς.. βρίσκουν το δρόμο τους αλλά οι περισσότεροι ψωμολυσάνε.. Οπότε δεν έχει σημασία αν είσαι ξέρω γω καλός μαθητής ή κακός μαθητής. Όχι πως έχω φιλοδοξίες να.. ούτε βύσμα έχω, τέλος πάντων...

Είναι άλλοι γονείς που περιμένουν μόνο το απολυτήριο. γιατί έχουν κάποιο γνωστό τους, να τους βάλει σε κάποια δουλειά.

4.1.5 Η σημασία της οικογένειας στην ενσωμάτωση του πολιτισμικού κεφαλαίου

Ο ρόλος της οικογένειας στη διαμόρφωση και στην ενσωμάτωση του πολιτισμικού κεφαλαίου στο μαθητή είναι καθοριστικός.. Το πολιτισμικό κεφάλαιο του μαθητή υπάρχει σε σχέση με το πολιτισμικό κεφάλαιο της οικογένειας. Το πολιτισμικό κεφάλαιο διαφοροποιείται ανάμεσα στις οικογένειες των διαφόρων κοινωνικών στρωμάτων, γιατί διαφορετικός είναι ο τρόπος ζωής των κοινωνικών στρωμάτων, ο οποίος φαίνεται να εξαρτάται από την εργασία που ασκούν¹¹⁶.

Από μικρό παιδί είχα ερεθίσματα, να βλέπω το μπαμπά μου με την άσπρη ποδιά... Έπαιρναν τηλέφωνο για να τον ρωτήσουν για κάποια εξέταση.. Στο νοσοκομείο πήγαινα συχνά που δούλευε.. Κι έτσι πάντα θυμόμουν τον εαυτό μου να 'ναι εκεί.

¹¹⁶ Αυτό είναι προφανές γιατί η εργασία την οποία ασκούν οι άνθρωποι είναι το κύριο κριτήριο ένταξης ενός ατόμου στην μία ή την άλλη κοινωνική τάξη.

Πρώτα έχω βάλει ιατρικές σχολές.. Ε, κι αυτό ήταν αποδοχή.. Από πολύ μικρός είχα διαλέξει.. την ιατρική ως επάγγελμα. (...) Έχουμε πάρα πολλούς συγγενείς.. που είναι γιατροί.. και μ' αρέσει έτσι σαν επάγγελμα (...) Έχουμε διάφορους κλάδους, είτε.. έχουμε πά.. κάποιοι είναι παθολόγοι.. έχουμε οδοντίατρους. Μέχρι και κτηνίατρο (...) Όλοι τους είναι ξαδέρφια του μπαμπά πρώτα...

Τον οικογενειακό παράγοντα πολλές φορές τον επισημαίνουν και οι καθηγητές στους μαθητές που δεν παρουσιάζουν ενδιαφέρον για το σχολείο και εκδηλώνουν τη δυσφορία τους με διάφορους τρόπους, όπως να μιλάνε, να αφήνουν μακριά μαλλιά, να κάνουν κοπάνες κλπ. Αυτή η επισήμανση των καθηγητών δε γίνεται αποδεκτή από τους μαθητές, επειδή αποσυνδέουν τις προτιμήσεις τους από το οικογενειακό περιβάλλον και δε θέλουν να αποδώσουν ευθύνες στους γονείς τους για τις επιλογές τους, όπως αναφέρθηκε παραπάνω.

Ω! ναι.. ναι.. πολύ συχνά.. πολύ συχνά.. «Και τέτοια ανατροφή έχεις.. και καλά δεν σκέφτεται τίποτα ο πατέρας και η μάνα σου.. Δεν έρχονται να δουν τα χάλια τους». (...) Πιστεύω ότι.. ούτε οι ίδιοι το εννοούν.. δεν μπορώ να το πιστέψω αυτό.. Γιατί κι αυτοί γονείς είναι, δεν πιστεύω να το εννοούν.. Δεν θέλω να το πιστέψω τουλάχιστον.. Γιατί αν το πίστευα θα 'χαμε πρόβλημα.. μ' αυτούς [Δηλ.:] Ε, τι δηλ.. θα τους έριχνα και γω κανένα καντήλι.. και μετά θα γινότανε χαμός..

4.2

Η αντικειμενοποιημένη κατάσταση

οχι η φρονηση

Το πολιτισμικό κεφάλαιο στην αντικειμενοποιημένη κατάσταση αφορά ένα ορισμένο αριθμό ιδιοτήτων τις οποίες κατέχει κάθε άτομο. Οι ιδιότητες τις οποίες εμφανίζει το άτομο στις διάφορες δραστηριότητες ορίζονται σε σχέση με το πολιτισμικό κεφάλαιο στην ενσωματωμένη κατάσταση. Δεν μπορεί να γίνει λόγος για ύπαρξη πολιτισμικού κεφαλαίου σε αντικειμενοποιημένη κατάσταση αν δεν υπάρχει αναφορά, αντίστοιχη αυτού του κεφαλαίου στην ενσωματωμένη κατάσταση. Για παράδειγμα ένας γονέας, οικοδόμος, ο οποίος θα επισκεφθεί το σχολείο και ο δάσκαλος θα το συμβουλέψει να διαθέσει ένα ορισμένο χρόνο για να ασχοληθεί με το παιδί του, θα είναι ουτοπία να περιμένει ότι ο γονέας θα ασχοληθεί με το παιδί. Μπορεί να ασχοληθεί για λίγες μέρες αλλά γρήγορα θα τα παρατήσει, και μάλιστα με μαθηματική ακρίβεια. Η κούραση από τη δουλειά, το πρότυπο ότι η επιμέλεια του παιδιού είναι μέρος το ρόλου της γυναίκας, η άγνοια για τα μαθήματα, οι παραστάσεις από τη δική του σχέση με τον πατέρα του όσον αφορά το σχολείο, είναι ανασταλτικοί παράγοντες..

2 ✓ Η συμβουλή του δασκάλου «να ασχολείσαι με το παιδί σου, να του αφιερώνεις χρόνο», όσο αποτελεί ξένο τμήμα του συστήματος προτιμήσεων και συμπεριφορών που υπάρχουν στο πολιτισμικό του κεφάλαιο, δεν πρόκειται να εφαρμοστεί. Ο δάσκαλος ζητάει από το γονέα να παρουσιάσει μια ιδιότητα, μια συμπεριφορά, η οποία αφορά την αντικειμενοποιημένη κατάσταση του πολιτισμικού κεφαλαίου. Όμως αυτή η ιδιότητα της αντικειμενοποιημένης κατάστασης του πολιτισμικού κεφαλαίου, για να την παρουσιάσει ο γονέας ως συμπεριφορά, πρέπει να υπάρχει ως προτίμηση στην ενσωματωμένη κατάσταση του πολιτισμικού κεφαλαίου. Όσο αυτό δε συμβαίνει, είναι δύσκολο ο πατέρας να ασχοληθεί συστηματικά με το παιδί του. Είναι δύσκολο να ενσωματώσει στο σύστημα προτιμήσεων και συμπεριφορών του τη συμβουλή του δασκάλου, επειδή κάτι τέτοιο προϋποθέτει διαδικασίες εγχάραξης και εξομοίωσης, οι οποίες όπως επισημάνθηκε είναι πολύπλοκες και χρονοβόρες

24 Το αντικειμενοποιημένο σε υλικά υποστηρίγματα πολιτισμικό κεφάλαιο είναι μεταδόσιμο κατά το υλικό μέρος, δηλαδή η νομική ιδιότητα (της κατοχής) και όχι αυτό που αποτελεί τον όρο της ειδικής ιδιοποίησής του, δηλαδή της χρήσης του. Τα πολιτισμικά αγαθά μπορούν να αποτελέσουν το αντικείμενο μιας υλικής ιδιοποίησης, η οποία προϋποθέτει το οικονομικό κεφάλαιο και μιας συμβολικής ιδιοποίησης, η οποία προϋποθέτει το πολιτισμικό κεφάλαιο. Για παράδειγμα, για να κατέχει κανείς τις μηχανές αρκεί να έχει το οικονομικό κεφάλαιο, για να τις ιδιοποιηθεί και να τις χρησιμοποιήσει σύμφωνα προς τον ειδικό προορισμό τους πρέπει να διαθέτει ενσωματωμένο κεφάλαιο¹¹⁷.

4.2.1 Οι προσπάθειες «εγκατάστασης» του πολιτισμικού κεφαλαίου

Κάθε δραστηριότητα του αντικειμενοποιημένου κεφαλαίου αντιστοιχεί στα συστήματα προτιμήσεων, αξιών κρίσης και διάκρισης του ενσωματωμένου κεφαλαίου. Όταν δεν υπάρχει αυτή η αντιστοίχιση, τότε η συμπεριφορά που παρουσιάζει το άτομο, φανερώνει αναντιστοιχία, δηλαδή η ίδια η συμπεριφορά ως αντικειμενοποιημένο πολιτισμικό κεφάλαιο φανερώνει την ανυπαρξία του αντίστοιχου ενσωματωμένου πολιτισμικού κεφαλαίου. Όροι, όπως «νεό-πλούτος», «λαζογερμανός», «βλάχος», «χωριάτης», κλπ., χρησιμοποιήθηκαν για να δηλώσουν την αναντιστοιχία μεταξύ του ενσωματωμένου και αντικειμενοποιημένου κεφαλαίου.

¹¹⁷ Μπουρντιέ, Π. όπ. π., σσ.81-82.

Ο όρος «νεό-πλουτος, αντιδιαστέλλεται από τον όρο «πλούσιος». Τόσο ο πλούσιος όσο και ο νεό-πλουτος, εξαιτίας του οικονομικού κεφαλαίου, το οποίο είναι υλικό υποστήριγμα του πολιτισμικού κεφαλαίου, κυκλοφορούν με πολυτελή αυτοκίνητα, πηγαίνουν για φαγητό στα ακριβότερα εστιατόρια, φοράνε ρούχα των μεγαλύτερων οίκων μόδας, κλπ. Σ' αυτά τα πράγματα δε διαφέρουν. Διαφέρουν όμως μεταξύ τους στο «στυλ», στο «γούστο», στον «αέρα», δηλαδή στο ενσωματωμένο πολιτισμικό κεφάλαιο. Επειδή οι δύο «τύποι» έχουν τα ίδια υλικά υποστηρίγματα, τις ίδιες οικονομικές δυνατότητες κι ως ένα βαθμό μοιάζουν σε κάποια εξωτερικά χαρακτηριστικά, όπως πχ., το αυτοκίνητο, θα περίμενε κανείς ότι θα παρουσίαζαν και τις ίδιες συμπεριφορές. Ο νεό-πλουτος δεν έχει το ίδιο ιστορικό με τον «πλούσιο»: ο νεό-πλουτος απέκτησε χρήματα πρόσφατα, ο πλούσιος τα χρήματα ή οποιοδήποτε άλλο μέσο που του εξασφαλίζει οικονομική άνεση¹¹⁸, συνήθως τα κληρονομεί από τους γονείς του¹¹⁹. Η διαφοροποίηση στο ιστορικό του πλουτισμού, συνεπάγεται και διαφοροποίηση σ' ένα ολόκληρο τρόπο ζωής. Δεν μπορεί ο «νεό-πλουτος» να οικειοποιηθεί και τον τρόπο ζωής τον οποίο υπαγορεύει το οικονομικό κεφάλαιο του. Γι αυτό και ο «νεό-πλουτος», στο πρώτο διάστημα απόκτησης των χρημάτων επιδίδεται σε δραστηριότητες κατανάλωσης, οι οποίες είναι δραστηριότητες επίδειξης του πλούτου, για να τον ανα-γνωρίσουν οι άλλοι ως «πλούσιο» πλέον¹²⁰. Ένα από τα στοιχεία -το κυριότερο- που διαφοροποιεί το «νεό-πλουτο» από τον «πλούσιο», είναι η γλώσσα. Είναι χαρακτηριστική η περίπτωση των ανθρώπων που έφυγαν από το χωριό και πήγαν στην πόλη. Μαζί με την εργασία και το περιβάλλον προσπάθησαν να αλλάξουν τις συνήθειες και το λεξιλόγιό τους χωρίς όμως επιτυχία¹²¹. Η γλώσσα δεν υπάκουε στις νέες εντολές, κάποιες λέξεις τις έλεγαν «μισές» και η μουσική του χωριού τους ράγιζε τις καρδιές τους, αν και ήταν υποχρεωμένοι να χορεύουν τουίστ ή οποιονδήποτε άλλο μοντέρνο χορό. Όταν δε επέστρεφαν στο χωριό, χρησιμοποιούσαν το λεξιλόγιο της πόλης για να δείξουν ότι είναι φορείς ενός «άλλου» πολιτισμικού κεφαλαίου. Κάτι ανάλογο συμβαίνει και με τους μετανάστες: Στη Γερμανία, για παράδειγμα, ένας Γερμανός μπορεί πολύ εύκολα να αναγνωρίσει

¹¹⁸ Εκτός από χρήματα μπορεί να είναι μέσα παραγωγής, όπως ένα εργοστάσιο, μια επιχείρηση κ.λπ.

¹¹⁹ Με την έννοια ότι προέρχεται από πλούσια οικογένεια.

¹²⁰ Είναι χαρακτηριστική η εικόνα ενός φτωχού που έγινε πλούσιος, όμως δεν αλλάζει τις συνήθειές του και κυρίως δεν εγκαταλείπει την εργασία του, από την οποία μέχρι τότε εξασφάλιζε το φαγητό. Πρόκειται για ένα πρότυπο το προβλήθηκε έντονα ως αξία: Τώρα που βγάζει λεφτά δεν ξεχνάει την «επιμέλειά» του και τη φτώχεια του. Στο «Καρουζέλ», μια παιδική εκπομπή στην ΕΤ1, ο «μαύρος» διασημότης κερδίζει τον πρώτο λαχνό του λαχείου. Ο ίδιος δεν εγκαταλείπει την εργασία η οποία δεν του είναι πλέον απαραίτητη και ο γιος του δεν εγκαταλείπει την παρέα του, η οποία αποτελείται από «παιχνίδια» συμμαθητές. Αντίθετα, μια παρέα από δύο πλουσιόπαιδα του σχολείου απορρίπτουν την παρέα του επειδή δεν είναι της «κοινωνικής τάξεώς» τους.

¹²¹ Η περίπτωση του Χατζηχρήστου στον ελληνικό κινηματογράφο. Ο Χατζηχρήστος συνήθως παίζεται ανθρώπους οι οποίοι εγκαταλείπουν το χωριό τους και πηγαίνουν στην Αθήνα. Πετάνε τις «παλιές» και τις φουστάνελες τους, ξυρίζουν τα μουστάκια τους, όμως η γλώσσα παραμένει η ίδια.

κάποιο μετανάστη ως μη-Γερμανό, κυρίως από τη γλώσσα του. Ο μετανάστης όταν επιστρέψει στην πατρίδα του, κάποιες φορές θα χρησιμοποιήσει γερμανικές λέξεις στο λόγο του για να δείξει ότι τώρα πια είναι και «λίγο» Γερμανός.

Για να κατανοηθεί καλύτερα η διαφορά αυτών των δύο τύπων του «νεό-πλουτου» και του «πλούσιου», οι οποίοι χρησιμοποιούνται ως παράδειγμα κατανόησης της αναντιστοιχίας μεταξύ ενσωματωμένου και αντικειμενοποιημένου πολιτισμικού κεφαλαίου, αρκεί κανείς να διαβάσει τη «Μαντάμ-Σουσου» του Ν. Τσιφόρου. Η μαντάμ-Σουσου αποκτά μια κληρονομιά, η οποία αποτελεί υλικό υποστήριγμα πολιτισμικού κεφαλαίου και συμπεριφέρεται ως πλούσια. Ξοδεύει πολλά χρήματα για ρούχα, έπιπλα και μια σειρά από άλλα «εξαρτήματα» τα οποία θα πιστοποιούσαν τον πλούτο της και θα ισχυροποιούσαν την ταυτότητά της ως πλούσιας πλέον. Ξοδεύει πολλά χρήματα για να αποκτήσει ένα υλικό περιβάλλον παρόμοιο με εκείνο των υπόλοιπων πλουσίων και μάλιστα προσπαθεί να είναι ακόμα καλύτερο και πιο ακριβό. Κατάφερε να ιδιοποιηθεί τα υλικά υποστηρίγματα των άλλων πλούσιων και στη συνέχεια προσπάθησε να ιδιοποιηθεί τις συνήθειες και τη γλώσσα τους. Οι συνήθειες και η γλώσσα ως πράξη (αντικειμενοποιημένο πολιτισμικό κεφάλαιο) προϋποθέτουν την ύπαρξη αντίστοιχων αρχών, αξιών, γνωστικών δομών κλπ., (ενσωματωμένο πολιτισμικό κεφάλαιο) τις οποίες η μαντάμ-Σουσου δεν διέθετε εξαιτίας της καταγωγής της. Οι προσπάθειές της να «εγκαταστήσει» τρόπους συμπεριφοράς, ξένους στην ύπαρξή της, ήταν τραγελαφική, έδωσε τη δυνατότητα στους αναγνώστες του βιβλίου και στους τηλεθεατές της σειράς να γελάσουν.

Το ίδιο συμβαίνει και μ' ένα μαθητή, ο οποίος μεγάλωσε σ' ένα περιβάλλον που δεν υπήρχαν τα ερεθίσματα να διαβάσει και στη μαθητική πορεία του επιδιώκει να πετύχει στις εξετάσεις. Κι εδώ ο μαθητής προσπαθεί να εγκαταστήσει μια συμπεριφορά η οποία δεν ανταποκρίνεται στο σύστημα προτιμήσεών του. Ένα τέτοιο παράδειγμα αποτελεί μια μαθήτρια, της οποίας οι γονείς είναι γεωργοί και μένουν στο χωριό. Η μαθήτρια προέρχεται από ένα κοινωνικό περιβάλλον στο οποίο δεν υπάρχουν ερεθίσματα για σπουδές, αφού οι ασχολίες των ανθρώπων του χωριού είναι αγροτικές. Επόμενο είναι στο πολιτισμικό της κεφάλαιο, στην ενσωματωμένη κατάσταση, να μην υπάρχουν προτιμήσεις για κάποια επαγγέλματα που προϋποθέτουν σπουδές και θα τη βοηθούσαν να κατευθυνθεί στο σχολείο, με την έννοια να ασχοληθεί με το διάβασμα. Η μαθήτρια ήρθε στο Ρέθυμνο και μένει με τους θείους της. Δε βγαίνει καθόλου από το σπίτι της για να πάει μια βόλτα με τις φίλες της αλλά όλη την ημέρα διαβάζει. Οι γονείς της όταν αποφάσισαν να έρθει στο Ρέθυμνο ήταν σαφείς : «...Κοίτα, σ' έφερα στο Ρέθυμνο να κάνεις... άρα περιμένω κάτι από σένα». Οι γονείς περιμένουν από την κόρη τους να διαβάσει, να

παρουσιάσει μια συμπεριφορά (αντικειμενοποιημένη κατάσταση πολιτισμικού κεφαλαίου) και να πετύχει (θεσμοποιημένη κατάσταση πολιτισμικού κεφαλαίου). Όμως το οικογενειακό και κοινωνικό περιβάλλον της μαθήτριας δεν εμπεριέχει στο σύστημα προτιμήσεων, την προτίμηση «διάβασμα» (ενσωματωμένη κατάσταση πολιτισμικού κεφαλαίου). Οι γονείς με την πίεση προσπαθούν «να εγκαταστήσουν» στην αντικειμενοποιημένη κατάσταση του πολιτισμικού κεφαλαίου του παιδιού τους, την επιλογή «διαβάζω», η οποία δεν υπάρχει στην ενσωματωμένη κατάσταση του πολιτισμικού κεφαλαίου. Αυτό έχει ως αποτέλεσμα να διαβάζει η μαθήτρια πολλές ώρες, αλλά να μην τα καταφέρνει και τόσο καλά.

.. Αυτή μωρέ εντάξει, ήταν οι γονείς της.. δεν μένουν στο Ρέθυμνο, μένουν στο χωριό... Και έχει έρθει και μένει στη θεία μου.. και της λέει ο πατέρας της πχ., «Κοίτα σ' έφερα στο Ρέθυμνο να κάνεις.. άρα περιμένω κάτι από σένα». (...) Κάθεται και διαβάζει 4 ώρες.. και έχει 14. Για να διάβαζα εγώ 4 ώρες.. θα 'χα 20.

4.2.2 Η ιδιοποίηση του πολιτισμικού και του οικονομικού κεφαλαίου

Ο Μπουρντιέ επισημαίνει ότι το αντικειμενοποιημένο σε υλικά υποστηρίγματα πολιτισμικό κεφάλαιο, όπως τα γραπτά, πίνακες ζωγραφικής, κλπ., είναι μεταδόσιμο μόνο κατά το υλικό του μέρος. Με την κατοχή των υλικών υποστηρίγμάτων του πολιτισμικού κεφαλαίου αυτό το οποίο μεταδίδεται είναι η νομική τους ιδιότητα. Για παράδειγμα κάποιος αγοράζει ένα πίνακα του Βαν Γκογκ. Ο πίνακας είναι δικός του, δηλαδή, το υλικό υποστήριγμα του πολιτισμικού κεφαλαίου του πίνακα του ανήκει και οποιαδήποτε στιγμή μπορεί να αποδείξει τη νομική κατοχή, ότι είναι δικός του. Η κατοχή του πίνακα δε σημαίνει ότι αυτός, ο οποίος τον αγόρασε, ιδιοποιείται την τεχνική, τη φιλοσοφία, τα συναισθήματα, τα μηνύματα κλπ., τα οποία φέρει ο πίνακας αυτός από την κατασκευή του και απαιτούνται για την δημιουργία του. Για να γίνει κάτι τέτοιο πρέπει ν' ασχοληθεί με τη ζωγραφική ως τέχνη και να μελετήσει το Βαν Γκογκ ως ζωγράφο. Μόνο με την προσωπική ενασχόληση με τη ζωγραφική μπορεί να ιδιοποιηθεί το συμβολικό κεφάλαιο που φέρει μαζί του ο πίνακας. Η μεταβίβαση της νομικής ιδιότητας δε συνεπάγεται και μεταβίβαση της συμβολικής ιδιότητας των υλικών υποστηρίγμάτων.

Το ίδιο συμβαίνει και με τους μαθητές που τους παρέχονται διάφορα υλικά υποστηρίγματα, όπως για παράδειγμα διάφορα βοηθητικά βιβλία, μεταβιβάζεται η νομική τους ιδιότητα όχι όμως και η συμβολική τους ιδιότητα, δηλαδή ο τρόπος

χρήσης των βιβλίων. Ο γονιός ο οποίος αγοράζει «τόνους» βιβλία για να τα διαβάσει το παιδί νομίζοντας ότι μ' αυτόν τον τρόπο το βοηθά, στην πραγματικότητα δεν του παρέχει καμία βοήθεια αν το παιδί δεν μπορεί να χρησιμοποιήσει τα βιβλία. Αν ο πατέρας ή μητέρα ή κάποιος άλλος δεν καθίσει μαζί με το παιδί να του δείξει πως να χρησιμοποιήσει τα βιβλία, τότε η αγορά των βιβλίων από μόνη της δεν μπορεί να έχει καμιά προσφορά. Είναι φανερό ότι το υλικό υποστήριγμα ενός αντικειμενοποιημένου κεφαλαίου δεν είναι αρκετό, όταν με την υλική ιδιοποίηση δεν υπάρχει ταυτόχρονα και συμβολική ιδιοποίηση.

Οι γονείς οι οποίοι θα πάρουν 10 τόνους βιβλία για τα παιδιά τους και 500 ξέρω γω ξενόγλωσσα, κλπ. και θα τους τα δώσουν και θα πούνε «Παιδί μου διάβασε», πολύ πιθανό το παιδί να μη διαβάσει.. Όχι, γιατί εντάξει, κάποιοι θεωρούν δεδομένο ότι το παιδί αν του πάρεις βιβλία, αν του πάρεις τετράδια ή αν του φέρεις καθηγητές θα μάθει να διαβάζει και θα θέλει να διαβάζει...

Μια σειρά βιβλίων μεταδίδεται, αποκτάται το ίδιο καλά, όσο και το οικονομικό κεφάλαιο. Αυτό όμως που είναι μεταδόσιμο είναι η νομική ιδιότητα, δηλαδή, η κατοχή τους και όχι αυτό που αποτελεί τον όρο της ειδικής ιδιοποίησης, που στην προκειμένη περίπτωση είναι ένα σύστημα γνωστικών δομών, αναγκαίων για την ανάγνωση των βιβλίων. Τα βιβλία ως πολιτισμικά αγαθά προϋποθέτουν για την υλική ιδιοποίηση τους το οικονομικό κεφάλαιο, και για τη συμβολική ιδιοποίηση το πολιτισμικό κεφάλαιο. Κάτι ανάλογο συμβαίνει και με τα σχολικά βιβλία. Η υλική ιδιοποίησή τους εξασφαλίζεται από το κράτος με το να διανέμει δωρεάν τα βιβλία. Δε συμβαίνει το ίδιο και με τη συμβολική ιδιοποίησή τους : το πολιτισμικό κεφάλαιο δεν το παρέχει το κράτος, αλλά η οικογένεια του παιδιού. Έχουν όλοι οι μαθητές το απαιτούμενο πολιτισμικό κεφάλαιο για να ιδιοποιηθούν το συμβολικό κεφάλαιο των σχολικών βιβλίων ;

Οι μαθητές είναι κάτοχοι ενός πολιτισμικού κεφαλαίου, η ύπαρξη του οποίου είναι στενά συνδεδεμένη με το πολιτισμικό κεφάλαιο του οικογενειακού τους περιβάλλοντος. Όλοι οι μαθητές δεν κατέχουν το ίδιο πολιτισμικό κεφάλαιο, αφού διαφοροποιείται κατά κοινωνικά στρώματα. Επομένως, όλοι οι μαθητές δεν είναι κάτοχοι του πολιτισμικού κεφαλαίου το οποίο απαιτείται για τη συμβολική ιδιοποίηση των σχολικών βιβλίων, γι αυτό και κάποιοι μαθητές δεν τα κατανοούν.

Πολλά βιβλία είναι κακογραμμένα.. Δεν ξέρω για ποιο λόγο κι είναι πάρα πολύ.. δύσκολα να τα διαβάσεις, δυσνόητα.. (..) Ας πούμε τα θρησκευτικά της α' λυκείου είναι πολύ κακογραμμένα.

Εντάξει καμιά φορά δεν είναι πολύ σαφές.. Δηλ... τώρα έχουν βγάλει.. βιβλία, όπως είναι η Θεματική Ιστορία.. (..) λέει μέσα δύσκολες λέξεις. Ο καθηγητής βεβαίως ο συγκεκριμένος που έχω, προσπαθεί όσο πιο μπορεί να μας την κάνει κατανοητή, ξέρω γω, αλλά όσο να... είναι δύσκολο βιβλίο..

Το πολιτισμικό κεφάλαιο το οποίο απαιτείται για την κατανόηση των βιβλίων το κατέχουν συγκεκριμένοι μαθητές : εκείνοι που προέρχονται από τα «μεσαία» και τα «ανώτερα» κοινωνικά στρώματα. Το σχολείο ενώ διανέμει δωρεάν τα βιβλία, δηλ., το οικονομικό κεφάλαιο που χρειάζεται κάποιος για να πετύχει στο-σχολείο, δεν διανέμει και το αντίστοιχο συμβολικό κεφάλαιο, το οποίο ο μαθητής έχει ενσωματώσει από το οικογενειακό περιβάλλον. Έτσι όλοι οι μαθητές δεν μπορούν με την ίδια ευκολία να χρησιμοποιήσουν τα βιβλία που προσφέρει το κράτος. Πρόκειται για μια καλυμμένη ανισότητα, η οποία υπάρχει στο σχολείο και που δε γίνεται αντιληπτή, γιατί το συμβολικό κεφάλαιο που απαιτείται για τη «χρήση» του βιβλίου είναι καλυμμένο κεφάλαιο. Το σχολείο με το να παρέχει δωρεάν τα βιβλία και άλλες υπηρεσίες «ρίχνει στάχτη στα μάτια», λέγοντας: «έχετε όλοι τα ίδια βιβλία, τους ίδιους καθηγητές, στις πανελλήνιες εξετάζετε στα ίδια θέματα». Δε λέει όμως : «δεν είστε όλοι ίδιοι, δεν έχετε όλοι τις δυνατότητες «χρησιμοποίησης» των βιβλίων, δεν έχετε την ίδια βοήθεια και συνεργασία από το σπίτι, κλπ.» Αυτή την ανισότητα φροντίζει να την καλύπτει, και το πετυχαίνει, γιατί αυτές οι διαφορές είναι καλυμμένες. Αντιμετωπίζει τους μαθητές όλους το ίδιο, «σαν ένα».

Δεν μπορεί ένας καθηγητής να καταλάβει όλα τα παιδιά.. γιατί κανένα παιδί δεν είναι το ίδιο, καθένας έχει διαφορετικό χαρακτήρα (..) Μας αντιμετωπίζουν όλους σαν ένα.. το ίδιο.. όλους το ίδιο.. Γι αυτό και καμιά φορά δεν υπάρχει επικοινωνία (..) Αυτός ο καθηγητής χρησιμοποιεί ένα τρόπο για όλους.. Και όποιος καταλάβει, όποιος δεν καταλάβει.. ας μην καταλάβει...

Δεν πιστεύω ότι το σχολείο.. ξέρει αυτά τα παιδιά.. έχουν τέτοια οικογένεια [..] Δεν πιστεύω ότι ξέρουν καν.. ο σύλλογος ότι υπάρχουν τέτοια παιδιά που.. τα βλέπουν όλα.. σαν.. ίδια παιδιά όλα...

4.3 Η θεσμοποιημένη κατάσταση

Δραστηριότητες (ιδιότητες) της αντικειμενοποιημένης κατάστασης του πολιτισμικού κεφαλαίου, όπως για παράδειγμα η μελέτη, η συμμετοχή στο μάθημα, η

ησυχία, η αναμενόμενη εμφάνιση κλπ., τις οποίες παρουσιάζει ένας μαθητής, το σχολείο τις επιβραβεύει. Η επιβράβευση του πολιτισμικού κεφαλαίου, από τη μεριά του σχολείου, γίνεται με τη μορφή τίτλων. Οι σχολικοί τίτλοι αναγνωρίσιμοι και υποστηριζόμενοι από το κοινωνικό σύνολο -από τη «συλλογική πίστη» - αποτελούν τη θεσμοποιημένη κατάσταση του πολιτισμικού κεφαλαίου.

Η θεσμοποιημένη κατάσταση του πολιτισμικού κεφαλαίου, προβάλλει μια σχετική αυτονομία από τις δυο προηγούμενες καταστάσεις, δηλ. την ενσωματωμένη και την αντικειμενοποιημένη. Παρόλο που οι σχολικοί τίτλοι είναι αποτέλεσμα επιβράβευσης των ιδιοτήτων του πολιτισμικού κεφαλαίου, αποκτούν μ' ένα μαγικό τρόπο αυτονομία λες και δεν πρόκειται για μια κατάσταση του πολιτισμικού κεφαλαίου. Μέσα από την αυτονομία της θεσμοποιημένης κατάστασης-σχολικών τίτλων του πολιτισμικού κεφαλαίου έναντι των άλλων καταστάσεων, το σχολείο καταφέρνει να πείσει τους μαθητές κι όλους τους υπόλοιπους, ότι ο καθένας μπορεί να γίνει κάτοχος αυτής της θεσμοποιημένης κατάστασης του πολιτισμικού κεφαλαίου που είναι οι σχολικοί τίτλοι. Αυτό το καταφέρνει με το να προβάλλει τους σχολικούς τίτλους ως αυτόνομους, γεγονός που δεν ισχύει, αφού οι σχολικοί τίτλοι είναι η επιβράβευση δραστηριοτήτων των μαθητών (αντικειμενοποιημένη κατάσταση), τις οποίες παρουσιάζουν εξαιτίας των συστημάτων προτιμήσεων, αρχών αξιών κλπ. (ενσωματωμένη κατάσταση), που κατέχουν. Και το κάνει αυτό επειδή δεν θέλει να δείξει ότι επικυρώνει και αναπαράγει τις κοινωνικές ανισότητες οι οποίες υπάρχουν εκτός σχολείου και οι μαθητές φέρουν μαζί τους.

Είναι εύλογο λοιπόν το σχολείο να προβάλλει την πίστη ότι «η θεσμοποιημένη κατάσταση του πολιτισμικού κεφαλαίου είναι αυτόνομη, άρα ο καθένας μπορεί να την αποκτήσει. Δε προϋποθέτει τίποτα». Αυτό είναι ένα μεγάλο ψέμα. Όμως καταφέρνει να πείσει τους μαθητές ότι, αν θέλουν, μπορούν κι αυτοί να γίνουν κάτοχοι σχολικών τίτλων. Κι ένας μαθητής, ο οποίος δεν κατέχει το πολιτισμικό κεφάλαιο στην ενσωματωμένη κατάσταση, είναι σίγουρο ότι δεν μπορεί να τα καταφέρει, και εκλαμβάνει αυτήν την ανικανότητα ως έλλειψη ενδιαφέροντος.

Ο Π. Μπουρντιέ αναφερόμενος στη θεσμοποιημένη κατάσταση του πολιτισμικού κεφαλαίου, χαρακτηρίζει τους τίτλους ως το μαγικό σύνορο ανάμεσα στους επιτυγχόντες και τους αποτυγχόντες. Μεταξύ του τελευταίου επιτυχόντα και του πρώτου αποτυχόντα υπάρχουν απειροελάχιστες διαφορές, τις οποίες οι εξετάσεις, όμως, θεωρούν ως αρκετές για να κατατάξουν τον επιτυχόντα μαθητή στην ομάδα των τιτλούχων, άρα κατόχου ενός «άλφα» πολιτισμικού κεφαλαίου, και τον αποτυχόντα στην ομάδα των μη τιτλούχων, άρα στερούμενου του «άλφα» πολιτισμικού κεφαλαίου. Στον τελευταίο επιτυχόντα αναγνωρίζεται από το κοινωνικό σύνολο η ύπαρξη του «άλφα» πολιτισμικού κεφαλαίου, ενώ στον πρώτο αποτυχόντα,

ο οποίος διαφέρει από τον τελευταίο επιτυχόντα απειροελάχιστα, αναγνωρίζεται η ανυπαρξία του «άλφα» πολιτισμικού κεφαλαίου.

Ο σχολικός τίτλος πέρα από τη θεσμοποιημένη αναγνώριση ενός πολιτισμικού κεφαλαίου, επιτρέπει στον κάτοχό του να συγκριθεί με άλλους τιτλούχους και να μετατρέψει ένα ποσοστό του πολιτισμικού κεφαλαίου σε οικονομικό και το αντίστροφο. Τα υλικά και τα συμβολικά κέρδη ενός τίτλου εξαρτώνται από τη σπανιότητά του. Η επιλογή ενός σπάνιου τίτλου είναι αποτέλεσμα της ενσωματωμένης κατάστασης του πολιτισμικού κεφαλαίου.

4.4 Εκφάνσεις του πολιτισμικού κεφαλαίου

Βασικές εκφάνσεις του πολιτισμικού κεφαλαίου που διαθέτει το άτομο αποτελούν η γλώσσα που χρησιμοποιεί και η κουλτούρα.

4.4.1 Γλώσσα

Σύμφωνα με τον P. Bourdieu, η γλώσσα είναι μια πράξη (praxis) και έγινε για να μιλιέται στην κατάλληλη ευκαιρία, δηλαδή να χρησιμοποιείται σε όλες τις δυνατές πρακτικές λειτουργίες και όχι μόνο για την επικοινωνία. Το ζήτημα, σύμφωνα με τον P. Bourdieu, δεν είναι η παραγωγή μιας ατέλειωτης σειράς φράσεων σύμφωνα με τους κανόνες της γραμματικής, αλλά η δυνατότητα χρήσης ενός αριθμού φράσεων με τον πιο ταιριαστό και αποτελεσματικό τρόπο σε διάφορες καταστάσεις. Η γνώση της γραμματικής δεν λύνει κανένα επικοινωνιακό πρόβλημα, εάν κάποιος δεν γνωρίζει τότε και σε ποιες καταστάσεις θα πρέπει να τη χρησιμοποιήσει και ποιες δυνατότητες προσφέρει. Από τη μια μεριά θα πρέπει κανείς να γνωρίζει την πρακτική γνώση της γλώσσας και από την άλλη την πρακτική γνώση των καταστάσεων, γεγονός που θα του παρέχει τη δυνατότητα να παράγει το κατάλληλο είδος λόγου μέσα σε μια συγκεκριμένη περίπτωση. Η παραγωγή λόγου που αποκτάται από το σχολείο είναι διαφορετική από εκείνη που αποκτάται μέσα από τις κοινωνικές συνθήκες.

Ο P. Bourdieu αναγνωρίζει ότι κάθε γλώσσα αξίζει γλωσσολογικά, αλλά η κοινωνική τους αξία είναι διαφορετική. Στην πραγματικότητα, μια γλώσσα αξίζει τόσο

όσο αξίζει κι αυτός που τη μιλά, κι αυτό γιατί η γλώσσα δεν μπορεί να αυτονομηθεί από τις κοινωνικές ιδιότητες του ομιλητή.

Από όλα τα εμπόδια που δυσχεραίνουν την πρόσκτηση του πολιτισμικού κεφαλαίου τα πιο ανυπέρβλητα προέρχονται από τη γλώσσα που μιλιέται στο οικογενειακό και το ευρύτερο κοινωνικό περιβάλλον. Η γλώσσα του οικογενειακού περιβάλλοντος επηρεάζει ιδιαίτερα τα πρώτα χρόνια της σχολικής ζωής του παιδιού, όπου στο σχολείο η γλώσσα καταλαμβάνει σημαντικό μέρος του αναλυτικού προγράμματος και η διδασκαλία εστιάζεται στην κατανόηση και στους γλωσσικούς χειρισμούς των μαθητών, ενώ στην πραγματικότητα αξιολογεί τα κοινωνικά κεκτημένα. Η γλωσσική επίδραση του κοινωνικού περιβάλλοντος δεν παύει ποτέ να ασκείται καθώς ο πλούτος και το ύφος της γλώσσας πάντα διαδραματίζει σημαντικό ρόλο. Κατά την επικοινωνία, κάποιος δεν επιδιώκει μόνο να γίνεται κατανοητός αλλά και να τον πιστεύουν, να τον υπακούν, να τον σέβονται και να τον διακρίνουν.

Το εκπαιδευτικό σύστημα είναι επιφορτισμένο να εγχαράξει τη γλώσσα εκείνη που αντιστέκεται στους νόμους της εξέλιξης και, στο όνομα της γραμματικής, να επιβάλλει κυρώσεις στις όποιες διαφοροποιήσεις. Η γλώσσα που χρησιμοποιεί το σχολείο αποτελεί μια αυθαιρεσία, εφόσον αποτελεί τη γλώσσα που χρησιμοποιούν συγκεκριμένες κοινωνικές ομάδες. Το σχολείο με κάθε λογής μηχανισμούς και διαδικασίες, κυρίως μέσω της γραμματικής της γλώσσας τείνει να παράγει την ανάγκη των δικών του υπηρεσιών και προϊόντων.

Η γλώσσα του σχολείου συνδέεται άμεσα με την επίσημη γλώσσα του κράτους, η οποία είναι υποχρεωτική σε όλες τις επίσημες περιπτώσεις. Οι διάφορες διάλεκτοι της γλώσσας αξιολογούνται με βάση την επίσημη γλώσσα. Η επιβολή της επίσημης γλώσσας ενάντια στους ιδιωτισμούς και τις διαλέκτους αποτελεί μέρος των στρατηγικών που στοχεύουν στη διαιώνιση των αποκτηθέντων της κυρίαρχης τάξης.

Οι προνομιούχες τάξεις επενδύουν στη πρακτική μαθητεία της γλώσσας που απέκτησαν από την κοινωνική τους προέλευση με την επιστημονική μαθητεία που οργανώνει ο σχολικός θεσμός. Με αυτόν τον τρόπο ο σχολικός θεσμός μετασχηματίζει την πρακτική υπεροχή σε επιστημονική υπεροχή, ενώ ταυτόχρονα επικαλύπτει τα κοινωνικά αποτελέσματα. Στο σχολείο, η αξία του γλωσσικού πλούτου που διαθέτει κάθε άτομο εξαρτάται από την απόσταση που υπάρχει μεταξύ της πρακτικής γλωσσικής γνώσης που απέκτησε το άτομο μέσα στο κοινωνικό περιβάλλον και των τύπων της συμβολικής κατάκτησης της γλώσσας που απαιτεί το σχολείο.

Ο P. Bourdieu αναφέρεται στον B. Bernstein σύμφωνα με τον οποίο τα «ανώτερα» και «μεσαία» κοινωνικά στρώματα χρησιμοποιούν τον «επεξεργασμένο

κώδικα» και τα λαϊκά στρώματα τον «περιορισμένο κώδικα». Ο «περιορισμένος κώδικας» κατά τον B. Bernstein αναφέρει ο P. Bourdieu «...συνοψίζει την εμπειρία ενός κόσμου όπου η ελευθερία εκλογής είναι αδύνατη, όπου τα σπουδαία μηνύματα μεταβιβάζονται με κινήσεις, πράξεις περισσότερο παρά με λόγια. Προσανατολίζει τα παιδιά του λαού προς τους εκτελεστικούς ρόλους». Αντίθετα, ο «επεξεργασμένος κώδικας» προετοιμάζει τα παιδιά από τα προνομιούχα κοινωνικά στρώματα να επιλύουν προβλήματα, να διατηρούν ευρείες και σύνθετες σχέσεις και να παίρνουν πρωτοβουλίες.

Στις προφορικές εξετάσεις, οι καθηγητές διακρίνουν τη «φυσική» άνεση που τη χαρακτηρίζει η ευκολία έκφρασης των φοιτητών από τα «ανώτερα» κοινωνικά στρώματα από τη «βεβιασμένη» των φοιτητών από τα λαϊκά και «μεσαία» κοινωνικά στρώματα. Οι καθηγητές έχουν την τάση να ανάγουν την αμηχανία των φοιτητών από τα λαϊκά στρώματα, όπως αυτή εκφράζεται από τη γλωσσική συμπεριφορά και τις χειρονομίες, σε «ντροπαλότητα» ή «νευρικότητα», δηλαδή καθαρά σε «ψυχολογικούς» λόγους. Το «ισχνό» γλωσσικό κεφάλαιο που διοχέτευσε η οικογένεια και η έλλειψη δυνατότητας να ενισχυθεί με μια σχολική επένδυση, έχει ως αποτέλεσμα να οδηγεί τις αδύναμες σε γλωσσικό κεφάλαιο κοινωνικές τάξεις στην πρώιμη αυτοδιαγραφή.

Οι εκπαιδευτικοί για να βοηθήσουν τους μαθητές θα πρέπει να χρησιμοποιούν μια γλώσσα που θα καταφεύγει σε ορισμούς και εξηγήσεις, δίνοντας έτσι μαζί με το μήνυμα και τον κώδικα του μηνύματος. Έτσι, η γλώσσα τους θα εναρμονιζόταν με τις πραγματικές ανάγκες των μαθητών και θα λειτουργούσε αντισταθμιστικά για τα παιδιά από τα χαμηλά κοινωνικά στρώματα (Πατερέκα, 1986: 26-39).

4.4.2 Ελεύθερη κουλτούρα

Η ελεύθερη κουλτούρα (culture libre) σύμφωνα με τους P. Bourdieu & J.-C. Passeron περιλαμβάνει μη «σχολικές» γνώσεις στο πολιτισμικό κεφάλαιο (θέατρο, μουσική, κινηματογράφος, ζωγραφική, κ.λπ.), τις οποίες το άτομο αποκτά με ασυνείδητο και φυσικό τρόπο από το άμεσο οικογενειακό περιβάλλον. Οι γνώσεις αυτές, που συνιστούν την ελεύθερη κουλτούρα, ποικίλουν τόσο σε ποιότητα όσο και σε ποσότητα ανάλογα με την κοινωνική προέλευση του ατόμου. Το εκπαιδευτικό σύστημα δίνει ιδιαίτερη έμφαση στην ελεύθερη κουλτούρα, την οποία προϋποθέτει και απαιτεί, χωρίς όμως να την προσφέρει μεθοδικά, νομιμοποιώντας με αυτή τη

στάση του την κουλτούρα ορισμένων κοινωνικών τάξεων, ενώ ταυτόχρονα περιθωριοποιεί την κουλτούρα που εκείνο μεταβιβάζει, αφού τα προϊόντα που το ίδιο παράγει τα αντιμετωπίζει ως προϊόντα μειωμένης αξίας.

Η προτίμηση για την επίσημη κουλτούρα είναι αποτέλεσμα αγωγής και δεν απορρέει από κάποιο φυσικό χάρισμα. Οι πολιτισμικές ανάγκες, σε αντίθεση με τις στοιχειώδεις ανάγκες είναι προϊόντα αγωγής και συνδέονται άμεσα με το μορφωτικό επίπεδο της οικογένειας αλλά και με την κοινωνική προέλευση του ατόμου. Ο P. Bourdieu αναφέρει ότι η επίδραση της κοινωνικής προέλευσης πουθενά δεν είναι τόσο έντονη όσο στην «ελεύθερη κουλτούρα». Σύμφωνα με τα αποτελέσματα έρευνας, οι φοιτητές από τα «χαμηλότερα» κοινωνικά στρώματα δείχνουν προτίμηση για τύπους τέχνης που είναι περισσότερο καθιερωμένοι σχολικά. Για παράδειγμα, στη ζωγραφική οι γνώσεις ποικίλουν ανάλογα με την κοινωνική προέλευση. Όσο τα υποκείμενα ανέρχονται στην κλίμακα της κοινωνικής ιεραρχίας τόσο αυξάνονται και οι αριθμοί που δείχνουν την εξοικείωσή τους με τον κόσμο της ζωγραφικής. Γενικά, σε όλους τους τομείς της κουλτούρας, οι φοιτητές όσο ανερχόμαστε στην κλίμακα της κοινωνικής ιεραρχίας τόσο πιο πλούσιες είναι οι γνώσεις.

Η ελεύθερη κουλτούρα είναι αποτέλεσμα αγωγής και δύσκολα διάφορες προσπάθειες μη οργανωμένες θα μπορούσαν να επιδράσουν σημαντικά στο πολιτισμικό κεφάλαιο των ανθρώπων. Για παράδειγμα, αναφέρει ο P. Bourdieu αναφέρει ότι μια διαφημιστική εκστρατεία ή η προτροπή από τα μέσα επικοινωνίας δεν τροποποιούν τη συμπεριφορά των ατόμων παρά μόνο στις περιπτώσεις εκείνες των ατόμων, τα οποία έχουν δεχθεί από το περιβάλλον τους τη διάχυτη προτροπή για μια τακτική πολιτιστική πρακτική ή σε εκείνα που η συστηματική και μακράς διάρκειας σχολική πράξη καλλιέργησε ανάλογες διαθέσεις και στάσεις. Όλες οι προσπάθειες που καταβλήθηκαν για να παροτρύνουν τον κόσμο να επισκέπτεται πιο συχνά τα μουσεία απέδειξαν ότι τα κοινωνικο-πολιτιστικά χαρακτηριστικά των επισκεπτών διατηρούνται σταθερά, ανεξάρτητα από τα μέσα που χρησιμοποιήθηκαν για την προσέλκυσή τους στους χώρους αυτούς (Πατερέκα, 1986: 41-50).

4.5 Επισκόπηση

Οι τρεις καταστάσεις του πολιτισμικού κεφαλαίου είναι στενά συνδεδεμένες και η ύπαρξη της μιας κατάστασης προϋποθέτει την ύπαρξη και των άλλων καταστάσεων. Σε καμιά περίπτωση δεν μπορεί να γίνει λόγος για την ύπαρξη μιας ιδιότητας (αντικειμενοποιημένη κατάσταση) χωρίς αντίστοιχη αναφορά στην

ενσωματωμένη κατάσταση. Ένα άτομο για να παρουσιάσει ένα είδος συμπεριφοράς, θα πρέπει να έχει και ένα αντίστοιχο σύστημα προτιμήσεων, αρχών διάκρισης και κρίσης κλπ. Οι τρεις καταστάσεις είναι μεταξύ τους αλληλένδετες και υπάρχουν ταυτόχρονα. Ενώ δίνεται η δυνατότητα το πολιτισμικό κεφάλαιο θεωρητικά να μελετηθεί σε τρεις καταστάσεις, ως ύπαρξη εμφανίζεται ταυτόχρονα και στις τρεις καταστάσεις και όποιος διαχωρισμός καθίσταται αδύνατος.

Το πολιτισμικό κεφάλαιο		
ενσωματωμένη κατάσταση	ύπαρξη	προδιάθεση
αντικειμενοποιημένη κατάσταση	εμφάνιση της ύπαρξης	πράξη - ιδιότητες
θεσμοποιημένη κατάσταση	αναγνώριση της ύπαρξης	επιβράβευση της ύπαρξης

Πίνακας: Οι τρεις καταστάσεις του πολιτισμικού κεφαλαίου

Θα πρέπει να επισημανθεί ότι, η θεωρία του πολιτισμικού κεφαλαίου εκλαμβάνεται ως εργαλείο κατανόησης της συμπεριφοράς των μαθητών και ιδιαίτερα των διαφόρων μορφών δυσφορίας που παρουσιάζουν, και όχι ως μία προσπάθεια καθορισμού της πορείας την οποία έχει ένας μαθητής κατά της διάρκεια της φοίτησής του στο σχολείο. Άλλωστε το ίδιο το άτομο μπορεί να τροποποιήσει το σύστημα των προτιμήσεων, των αξιών, των γνωστικών δομών κλπ., αφού ο άνθρωπος ως το τέλος της ζωής του είναι φορέας και δέκτης αξιών, γνώσεων, κανόνων, συμπεριφορών, γνώσεων, κλπ., επειδή η κοινωνικοποίηση του ατόμου συνδέεται με την ύπαρξή του.